

др Вучина Васовић,
професор Факултета политичких наука у Београду

ДРЖАВА И СОЦИЈАЛИСТИЧКА ДЕМОКРАТИЈА Одумирање или превладавање државе

Тезе

Претензије овог прилога су веома ограничене и усмерене више на иштицање неких питања и празнина у савременој марксистичкој политичкој теорији посебно теорији демократије него на анализу или трагање за одговорима на већ отворене проблеме социјализма. Од ових питања чине се посебно интересантна и значајна она која су везана за одређене аспекте односа социјализма и демократије и можда још деликатније од тога питање које се тиче односа државе и демократије у социјализму.

1. Да је демократија обележје и захтев иоле развијенијег социјализма данас је широко прихваћено гледање у оквиру марксистички оријентисане друштвене и политичке мисли. Ова оријентација је несумњиво допринела успостављању и учвршћивању критичке дистанце *vis à vis* социјализма нарочито политичких поредака социјалистичких земаља и тиме проширила могућности критичког промишљања и преиспитивања неких значајних аспеката и димензија њиховог функционисања и развоја.

Но, истовремено, ова идеја је остала недовршена или недоречена. Мало је урађено на њеном даљем осмишљавању и развијању. У чему се састоји њена недостатност? Одговор би био: бар у два вида. Прво у томе што се социјализам одређује и вреднује помоћу демократије, а да сама демократија остаје недовољно одређена и промишљена. Најчешће се сматра да је демократија нешто што је само по себи довољно јасно и разумљиво. Друго, велики део проблема, тешкоћа и негативности социјализма тумачиће се као последица недостатка демократичности, а да се демократија „прима” и пролази као нешто непроблематично и непроблематизовано. И једно и друго су израз не само велике сложености демократије већ и недовољно развијене политичке и демократске мисли посебно мисли о односу политике и друштва и, у оквиру политике, између државе и демократије.

Нама изгледа да се управо у овим недостатностима и недовољно фундираним претпоставкама крију бројне заблуде и замке, и кад није реч о калкулисаном превићању или завери. Оне могу бити израз искреног уверења и настајања да се социјализам конципира и остварује као стварна људска и слободна, и у том смислу демократска, заједница или

пак начин да се избегну расправе о кључним питањима како демократије тако и социјализма. Без обзира на своје мотиве, у стварном резултату, ова логика и резонување не прелази оквире и могућности *petitio principii*.

Демократија није ништа мање проблематично и сложено питање од социјализма. Да је то тако сведоче богато историјско искуство, бројне теорије и више од двеста дефиниција демократије. Није, наравно, довољно само уочити и обзнанити ту чињеницу. Проблем се продубљује питањем: како дохватити релевантно поље проблема демократије; како пробити кумулонимбусе не само обмана већ и илузија које готово редовно постају жалузије? Шта нам Маркс и класици марксизма нуде у том погледу? Шта је нужно и ургентно осветити у овом нашем простору и времену да би се још брже остваривала заједница слободних и равноправних људи.

Треба одмах рећи да је у појму и проблематици демократије, политике и државе згуснут велики део проблема уређивања односа између човека и друштва, појединца и заједнице, посебног и општег, једнога и мноштва, ауторитета и слободе. Постоји ли нешто што би било опште или друштвено као посебно односно посебно опште? Ако постоји и ако је препознатљиво и рационално доказиво, може ли се оно осигурати без одговарајућег степена ауторитета или принуде? Ако је нужен, како може и треба да буде уређен овај ауторитативни ослонац и гаранција општег односно друштвеног интереса?

Стога није случајно ни чудно што се појам демократије тумачи различито. Једни је поимају као облик државе, други као облик политичког система или политике, а трећи као начин политичког живота. Неретко, исти аутори користе разна тумачења различитим поведима. И кад се појам демократије нешто ближе одреди остају неодребени појмови државе, политике и друштва и њихови међусобни односи. Политика се тумачи троструко: као вид отуђења и према томе прима као фаталност или одбацује односно смера њеном одумирању; или јој се придаје карактер трајног облика политичке заједнице који егзистира у виду једног мање или више специјализованог и издиференцираног политичког система, који, може бити различито организован, демократичан или ауторитаран; или се пак схвата као скуп одређених функција које друштво може да обавља без било каквог посебног издиференцираног и специјализованог политичког механизма односно подсистема. Друга од ових солуција може имати различите облике. Она може постојати у виду једне замисли и модела политике који би био знатно шири од државе и који би поред државе обухватао низ политичких и семиполитичких институција и односа преко којих се усмерава друштво и решавају његове активне контроверзе или у виду односно оквиру државе.

Од ових општих и стратегијских оријентација и појмова зависиле добрим делом конкретно поимање и имплементација демократије. Ако је демократија облик политичког система, онда је јасно да она нема шта да тражи у првој и трећој стратегијској оријентацији, јер оне усмеравају развој на одумирање не само државе, већ и политике па према томе и демократије, ако је, дакле, демократија облик политике. Тек друга оријентација даје основа и могућности за реалнију проблематизацију и конципирање политике и демократије на дужи рок.

Пракса је показала да и системи који су усмерени ка бездржавној и бесполитичкој заједници могу у текућем животу бити или веома државотворни и ауторитарни или пак добијати облик тихе али зато не мање ригидне доминације и прикривеног дириџизма. Ова пракса, дакако, не треба да заварава и прекрије чињеницу да су и многа друга решења носила ауторитарни па и тоталитарни карактер. У нешто ужем и конкретнијем политичком смислу једно од кључних питања социјализма и демократије могло би се изразити и овако: треба ли социјалистичка теорија и пракса да у духу античке традиције трагају за оптималним и најбољим обликом политике или да теже превазилажењу сваке политике и власти?

2. Питање да ли Маркс има развијенију теорију политике и демократије и каква је та теорија већ дуже времена су спорна. Једни сматрају да је такву теорију узалудно тражити код Маркса. Смешно је истиче Бобио, да се на основу неколико Марксових исказа о краткотрајној париској комуни може реконструисати једна политичка теорија(1). Сасвим у складу с тим, многи тврде да Маркс нема ни теорију демократије(2). Други сматрају да Маркс и други класици марксизма имају развијену политичку теорију (Colletti.). Међу овим другима треба опет разликовати оне који истичу да је Марксова теорија демократска и оне који сматрају да прави основ стаљинизма и социјалистичког тоталитаризма треба тражити не у Стаљину већ у Лењину и још више у Марксу.

Није на одмет подсетити да су класици марксизма са доста доследности везивали демократију за политику, а политику за државу. Најчешће су је тумачили као облик државе или као облик политичког система који омогућава утицај друштва на државу. Пре и више од тога, и политика и држава, па према томе и демократија, схватани су више као епифеномени или нешто што је класно условљено те се може очекивати да ће одумирањем класа и државе, као њиховог политичког израза и резултата, одумрети и демократија.

За означавање бескласног друштва и могућност слободног учешћа људи у управљању друштвеним пословима класици марксизма су користили заједницу или комунизам. Заједница је онај облик живљења који има довољно снаге и способности да у слободним интересубјективним комуникацијама, без икаквог посредовања, контролише услове производње свога живота, решава своје противречности и обезбеђује развој и деловање појединаца као делатних, мислећих и политичких субјеката истовремено. Због тога, демократија као издиференциран политички подсистем друштва, са посебном структуром чији је позив политика, Марксу није могао бити не само идеални облик друштвеног живота него ни једини пут преображаја класног и бескласног друштва. Као облик државе, демократија је и облик прикривања неједнакости и доминације који леже у дубљим слојевима друштва, првенствено у начину производње или факторима производње живота и који се најчешће испољавају у виду приватне својине. И управо, у промени ових базичних продукционих односа, а не у преправкама и дотеривању државе Маркс види могућност ослобођења. То је тачка на којој се Маркс одваја од грађанске политичко-филозофске традиције која је у држави тражила не само фактор

(1) Bobio N., „Why Democracy”, Telos, Summer, 1978.

(2) Hunt A., Marx-The Missing Dimension; The Rise of Representative Democracy, у књизи Marx Hundred Years, ed. Betty Mattheus. Lawrence and Wishert, 1983.

интеграције већ и основну покретачку снагу историје. Ласалов концепт „слободне државе“ је за Маркса *contraditio in adiecto*. „Она није ни на који начин циљ радника, који су се ослободили ограниченог менталитета понижених поданика да би државу ослободили. Промене у начину производње првенствено укидање приватног власништва доведоше и до сувишности политичких институција као спољних услова њиховог одржавања. Судбину овог погледа на државу дели и гледање на демократију. Марксов избор заједнице, а не демократије за означавање будућег праведног и хуманог друштва имао је у ствари двоструки смисао. Тиме је Маркс желео: прво, да се делимично дистанцира од термина и појма демократије који је био преузам да изрази његов идеал друштвеног уређења и који се најчешће користио за обележавање либералног буржоаског политичког поретка; друго, да изрази замисао једног начина уређивања заједничких послова и света производње живота који не тражи нити претпоставља посебан издиференциран политички и институционални аранжман у лицу државе, која би споља усмеравала друштво и одржавала његову интегралност.

Ако у демократији нису тражили и налазили оптималан облик људског и заједничког живљења, класици марксизма су је схватили као прогресивну форму политичког живота у условима класног друштва и погодан оквир и средство социјалистичке трансформације и развоја ка бескласној и слободној асоцијацији произвођача и људи у одређеним историјским околностима. У том смислу треба разумети Марксову идеју да је „демократија решена загонетка свих устава“. Познате су позитивне оцене и подржавање класика марксизма општег права гласа, слободе штампе и других демократских институција, у оквиру капиталистичког друштва као и њихово одушевљење за демократске институције које су се манифестовале или развиле у Париској комуни, од принципа јединства власти па до изборности носилаца свих јавних функција и ограничења реизборности. Треба ипак још једном нагласити да и у тим случајевима Маркс није схватао демократске институције као вредност за себе већ више у функцији јачања позиције и свести радничке класе у њеној борби за остварење својих циљева. У детаљнију разраду политичке стране будуће комунистичке заједнице Маркс није улазио.

3. Идеја о држави као класној творевини и одумирању државе као путу дезалијенације и предуслову стварања слободне асоцијације произвођача и људи имала је велик одјек и била прихваћена начелно од владајућих снага у социјалистичким земљама. У конкретној имплементацији она је доживљавала различите интерпретације и трансформације. Данас су на делу две такве интерпретације. Једна, најчешће називана теорија општенародне државе, сматра да је најефикаснији и најсигурнији начин одумирања државе преко њеног јачања до оног степена када ће се покривајући цело друштво резорбовати у њему и тако нестати. Друга, позната као самоуправна, настоји да већ одмах почне са одумирањем државе и редуцирањем одређених политичких функција или њиховим пребацивањем на друге друштвено-политичке субјекте. У првом случају, пошто држава има општенародни карактер, претпоставља се да њена свемоћ и свеprisутност не прети никаквом опасношћу евентуалне доминације или ауторитаризма, још мање тоталитаризма. Други концепт настоји да се обесвлашћивањем државе обезбеди од њене евенту-

алне торгуре и злоупотреба. Стога, може се рећи да ни једна ни друга концепција није оријентисана на стварање и разраду ширег механизма конституисања, крођења, ограничавања или контроле власти. Влада уверење да инструменти класичне конституционалне и либералне демократске владавине немају шта да траже у друштву у коме је на власти радничка класа и у коме је држава у процесу одумирања.

И у великом делу савремене марксистичке мисли видни су напори да се егзегезом Марксова дела изнађу чврсти ослоњци за критику државе и афирмацију идеје самоделатности класе и саморегулацију токова друштвеног живота. Ова настојања имају велики значај и смисао поред осталог и као нека врста контрабалансирајуће снаге етатистичким тенденцијама и ослонац прогресивних снага које су оријентисане на стварање истинске демократске и људске заједнице. Због тога ову линију теоријског и политичког ангажмана треба подржати и развијати.

Истовремено, нужно је имати у виду њену недовољност. После неколико деценија праксе социјалистичких земаља и у време суперорганизованог, идеологизованог, подељеног и унутар себе супротстављеног света идеја о одумирању државе сучава се са новим изазовима и захтевима. Изгледа нужно да се кроз оптику управо ове савремене праксе, пропусте неке основне тврдње и претпоставке те идеје. Овде ће бити речи, укратко, само о неким таквим тврдњама: прво о ставу да је држава инструмент у рукама владајуће класе, а затим, о популарној и широкој распрострањеној тврдњи да јака држава тражи или претпоставља слабо друштво и *vice versa*.

Да ли је и колико инструментално-класна интерпретација државе употребљива за анализу савремене социјалистичке државе? Да ли се може говорити о радничкој или некој другој класи као владајућој структури држава која би користила државу као инструмент своје владавине? Не изгледа нам прихватљив потврдан одговор без обзира што се он може наћи у неким новијим интерпретацијама политичке стварности социјалистичких земаља. За објашњење неких аспеката политичке збиље социјализма било би пожељно више користити неку врсту аутономистичке теорије која је у стању да нешто јасније види и изрази аутономну позицију и великим делом оригинерну моћ бирократије. Услед низа историјских околности бирократија је задобила изворе моћи који су је стављали изнад било какве инструменталне-класне улоге или омогућавали да не дели власт са другим структурама.

Нешто слободније интерпретирана Грамшијева, боље рећи Марксова теза, да јака држава тражи и претпоставља слабо друштво и обрнуто мора се данас посматрати у светлу нових историјских околности. Ако је она, као хумано и ослободилачко начело, прихватљива, не треба превиђати савремено реално стање које нас опомиње и на нешто друго. Компаративно искуство, на жалост, показује да су најслабија она друштва која имају и наслабију државу. То открива и елементарни увид у карактер и функције савремених држава и друштва. У низу неразвијених земаља држава је мање активна, технички слабије опремљена и мање организована од државе у развијеним земљама.

У ствари, данас се сучавамо са једном новом историском чињеницом: да се на темељу и у оквиру развијеног друштва конституише и делује можда једним делом, аутономна држава. Држава има не само

одбрамбени механизам већ и акумулативно-репродуктивне и идеолошко-легитимизационе функције. Нема ниједног развијеног друштва у коме држава не обавља ове функције. У социјалистичким земљама, услед одређених околности, то је још више изражено. Све то, дакако, даје основ да се запитамо: не прети ли опасност да нам држава у својој општој регламентацији једног дана не почне регулисати и респираторни тракт и пропише дисање на државну цевчицу?

Треба, свакако, имати у виду да ово снажење државе није изузетна ситуација још, мање историјска инциденталност, већ у најмању руку њен трећи надолазак, односно, талас после провале апсолутних монархија, које су одјекнуле на извештан начин у делима Макијавелија, Хобса и Бодена и оног искуства које је своју теоријску и филозофску артикулацију добило у радовима многих аутора, посебно Хегела.

Све је то довело, нарочито један део прогресивне мисли и покрета до извесне бојазни и отпора не само према појави или тенденцији јачања државе, већ и према самом њеном постојању. У овом фронталном и априорном супротстављању политици и држави не ретко се мешају неке ствари и губи осетљивост за разликовање неких аспеката политике.

Савремено искуство даје основа да се са више уважавања приђе истраживању не само класа и класних сукоба већ и других фактора посебно комплексности друштва као основа и оправдања наглашеније улоге или веће аутономије политике односно државе. Управо због ове комплексности, коју у новије време са много смисла, иако не без извесне идеолошке инспирације, наглашавају Дојчли Луман, мало је вероватно да друштво може обављати одређене политичке функције или решавати активне друштвене контроверзе у процесу управљања друштвеним пословима без одговарајућег диференцираног и специјализованог политичког система. И још више од тога: у садашњој фази развоја исто тако мало је вероватно да се неке функције могу обављати без ослонаца на организовану принуду. Хобсова и Диркемова(3) подсећања на људску природу добијају у свој својој оштрини и у новијој пракси социјализма и проширују листу разлога који иду у прилог постојања једног издиференцираног политичког подсистема друштва. Гдегод људи узајамно комуницирају, истиче Луман, постоји вероватноћа да ће се оријентисати према могућностима узајамног оштећења(4). А то су управо оне тачке на којима се конфликтности у односима између субјеката интензивирају до степена међусобног непријатељства и због којих је нужно постојање одређене политичке сфере и активности којима ће се решавати такви конфликти. У тој сфери или активности чини се да је нужно, бар у овом свету оскудних вредности, обезбедити макар и једнојединства општег и посебног.

Стога је изгледа засад питање какву политику хоћемо и имамо бар исто толико значајно као и питање како да се ослободимо политике у име будуће бесполитичке заједнице. Признавање политике, дакако, не имплицира прихватање или приклањање свеугодној или свеприсутној држави као фаталности. Нама изгледа да би требао да буде један од ос-

(3) Deutsch K., *The Crisis of the State? Government and Opposition*, 21 Durkheim E., *Sociology and Philosophy*, London 1965(1924)

(4) Lunnann N., *Друштвено значење моћи*, Политичка мисао, 4/1982.

новних проблема и захтева социјализма како да сведе политику или државу на нужну меру и како да обезбеди њихову демократизацију изнутра и демократску контролу „опоља“. За истинску демократизацију политике нису довољни само хитри кораци у правцу њеног апстрактног одумирања, већ и извесна институционализација и конституционализација центара власти и одлучивања док они као такви постоје. Конституционализација представља не само хоризонталну већ и вертикалну поделу моћи и утицаја, а нарочито оно што је у уставној историји познато као начело *check and balance*. Социјализам мора, без икаквих предрасуда, много више уважавати овај принцип, утолико пре што стицајем низа околности постоји снажна тенденција ка концентрацији власти управо у социјалистичким земљама. Оно што разликује социјализам од капитализма *vis à vis* овог принципа није његово одбацивање већ сазнање да је он сам по себи недовољан за заснивање истинске демократије и да је у условима стварних неједнакости могао служити за покривање стварних основа доминације. У условима друштвене својине он може бити снажна полуга демократије. Свака демократија захтева плурализам центара одлучивања. Притом, треба имати у виду да без демократије у појединим пунктовима одлучивања, плурализам губи своје демократске потенције. Штавише, у условима затворених иако дисперзираних пунктова моћи, плурализам се прегвара у средство манипулације и мултипликације моћи фактичке елите власти. Зато нам се чини да је за демократију значајна не само конституционализација на макро, већ и на микро нивоима организовања.

Ако представља развијен и разгранат механизам слободне артикулације интереса и контроле центара одлучивања, пре свега носилаца функција власти, у циљу обезбеђивања основних права и слобода човека, социјалистичка демократија мора имати активне и одговорне управљачке органе односно одговорну и управљачки способну владу, која би била оријентисана на остварење одређених социјалистичких циљева и вредности. Она се не може одрећи позитивног пројекта политичког развоја и усмерености према тражењу и остварењу општег интереса односно општег добра или прогласити неутралном и независном од било какве посебне концепције доброг живота или онога што даје вредност животу или од било каквог рангирања циљева по вредности, како то сугерира и прижељкује, сасвим у духу Хобсове и Кантове политичке филозофије, велики број присталица неслибералне теорије. Социјалистичка и демократска политика не супротставља слободу општем добру или општем циљу и не ставља се на страну ни слободе нити циља у тако импровизованој деоби и дилеми између та два основна чинбеника и вредности демократије. Она настоји да опште добро или општи интерес тражи и кристалише у слободној и дискурзивној комуникацији и активности људи.

Социјалистичка демократија мора бити начин рационалног откривања и утврђивања уопштивих и општих интереса као основе заједничког живљења и деловања људи у заједници. Она се темељи на претпоставци о могућности сазнања и рационалне артикулације односно аргументације уопштивих интереса или на признавању рационалног статуса практичних, моралних и политичких активности и опредељења. Ако демократија треба да буде бар минимална владавина народа или дискусив-

но консенсуално формирање воље, онда она мора имати као своју претпоставку уверење да се политичке опције у једној дискурзивној интерсубјективној комуникацији могу објективизирати односно аргументовати и оправдати.

Демократија, је свакако и нешто више од тражења, откривања, аргументовања и нормативног фиксирања општих или уопштених интереса и потенцијално оптималних решења. Онамо где таквих решења или интереса нема, а нужно је заједничко живљење и решавање активних друштвених противречности, демократија омогућава комуникацију и усаглашавање путем компромиса. У овом свом аспекту демократија тражи и претпоставља и одговарајућу политичку културу, која шири простор разумевању друштвеног и политичког живота и „система“ као не само начина решавања проблема већ и начина живљења са проблемима и тражења решења. Нуджан услов овакве комуникативне заједнице је толеранција.

Ма колико био социјалистички, а то значи и сврховито оријентисан, демократски систем у свом управљачком и оперативном смислу не може увек слепо следити телеолошку схему само једне претпостављене јасне и одређене сврхе и свега осталог као нечега што би имало статус средства и у оквиру тога постављати оптимуме и критеријуме рационалности. Априорно постављање оптималних и максималних захтева људском деловању, који често надилазе могућности појединаца, је не само неречно већ и психолошки тешко подношљиво, па и нерационално. Због тога је, каткад, потребно уважавати не само оптималне већ и задовољавајуће захтеве односно понашања. Ово, наравно, не треба схватити као захтев за потискивањем оптималности, већ више као подсећање на потребу њеног релативизирања и спецификације услова у којима се њено остварење може очекивати. Мудрост и „дукавост“ политичког ума и система је у комбиновању или, како неки писци истичу, у стапању максимирајућег и задовољавајућег захтева односно понашања (*maximizing and satisfying behavior*). Понекад рационално треба тражити у нивоу „субоптималног“ одлучивања. Такав систем мора бити способан да се прилагођава и учи, да намешта, мења и подешава нивое захтева зависно од услова употребљивости одређеног решења, стварних могућности одлучивања и налажења решења. Задржавање одређеног нивоа захтева и у време непостојања услова за његово спровођење ствара бројне негативне последице, поред осталог и чврсту основу — разлог ауторитарности.

На крају, није наодмет још једном истаћи да смисао ових кратких напомена није у афирмисању политике а још мање државе и државног разлога, већ у подсећању да је у одређеним околностима и при постојању фактичке власти и хијерахија, један од првих задатака и захтева демократије стварање услова и начина да се власт може прозрочити и идентификовати а затим ограничавати, контролисати и усмеравати. Друштво дифузно, неформално, невидљиво и због тога неконтролисано и неконтролабилно владе и власти, ма чему формално стремило и, ма како се декларисало, тешко може и да дође до државе, а камоли да је превазиђе. Таквом друштву више прети опасност враћања у предконституционално доба него што му се отвара перспектива стварне транс-

формације и превладавања власти. Ко то превиђа или заобилази, излаже се ризику да буде заобиђен у усмеравању и регулисању токова друштвеног живота па и своје сопствене „судбине“.

SUMMARY

THE STATE AND SOCIAL DEMOCRACY

The article puts emphasis on the need of confronting some marxist concepts of the state with the challenge created and set out by some contemporary trends of social progress. Of these concepts the following subjects are of particular interest: first, the statement that a strong state forms a weak society and vice versa, as well as that a weak society presumes or needs a strong state; the second idea express an instrumental concept of the state, i.e. that the state is only an instrument in the hands of the ruling class; the third concept is of the withering away of the state in the postrevolutionary period of socialist society. In the opinion of the author, today not one of these concepts can be accepted without reserve. Historical experience shows that, apart from all wishes, societies that are economically and culturally stronger have a strong state — reality still does not confirm the expectations that the state weakens with the strengthening of society. The instrumental concept of the state today cannot totally explain the autonomy of state power in particular socialist countries, as it is obvious that the worker's class in the sociological-structural sense is not the hegemon of society, even in cases where the ruling and governing strata acts in the direction of realising its short and long-term interests. The concept of the withering of the state in the cases where it is implemented in a way it does not take into account the construction of mechanisms of power limitation, while power as such exists, can create multiple negative consequences. The tuning of the political system according to some future aims and goals and not taking into account real needs of power limitation, can make harder the process of real democratization in practical political life. The author stresses the equal importance of the concept of transparency and limitation, as well as the idea of the withering away of the state today.

RÉSUMÉ

L'ÉTAT ET LA DÉMOCRATIE SOCIALISTE

Le but fondamental de cet ouvrage est d'indiquer le besoin de confronter quelques idées marxistes sur l'Etat avec le défi créé et imposé par quelques cours contemporains du développement social. De ces idées l'objet d'une attention toute particulière deviennent: premièrement, l'affirmation qu'un Etat fort suppose et crée une société faible et inversement, qu'une société faible suppose ou recherche un Etat fort; la deuxième idée exprime une interprétation instrumentale de l'Etat, ou bien affirmation que l'Etat n'est qu'un instrument entre les mains de la classe au pouvoir; la troisième idée est celle du dépérissement de l'Etat dans la période poste-révolutionnaire de la société socialiste. Selon l'auteur, aucune de ces idées ne peut être actuellement acceptée sans réserve. L'expérience historique montre que malgré tous les beaux souhaits, les sociétés qui sont économiquement et culturellement plus fortes ont aussi un Etat plus fort et que la pratique ne confirme toujours

pas l'expectation qu'avec le renforcement de la société se déroule le processus d'affaiblissement de l'Etat. L'interprétation instrumentale de l'Etat ne peut pas, de nos jours, expliquer complètement la force autonome de l'Etat dans certains pays socialistes où il est évident que la classe ouvrière dans son sens sociologique-structural n'est pas prépondérante dans la société, même au cas où la couche au pouvoir, c'est à dire la couche gestionnaire agit dans le sens de la réalisation de ses intérêts momentanés, c'est-à-dire des intérêts à long terme. De même, l'idée du dépérissement de l'Etat dans les cas où elle est implémentée de manière qui néglige l'édification des mécanismes de limitation du pouvoir, tant que le pouvoir existe comme tel, peut provoquer de multiples conséquences négatives. L'adaptation du système politique à quelques futurs objectifs et demandes sans tenir compte de quelques besoins réels de la limitation du pouvoir, peut rendre difficile le processus de la démocratisation réelle dans la vie politique pratique. C'est pour cette raison que l'auteur plaide que l'idée de la transparence et de la limitation de l'Etat est aujourd'hui aussi importante que celle du dépérissement de l'Etat.